

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у
Крагујевцу
(30-31. X 2009)

Књига I

ЈЕЗИЧКИ СИСТЕМ
И
УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

Крагујевац, 2010.

КОРПУС „ЖИВОГ ЈЕЗИКА“ И ЊЕГОВ ЗНАЧАЈ ЗА ИЗУЧАВАЊЕ ЈЕЗИЧКИХ ПОЈАВА

У раду је представљен појам „живи језик“ и његова оперативнија употреба у одређивању и формирању репрезентативног корпуса српског језика од употребе традиционално установљених појмова: савремени језик, књижевни језик и стандардни језик.

Кључне речи: живи језик, савремени језик, књижевни језик, стандардни језик, репрезентативност језичког корпуса, језичко знање, ментални лексикон, језичка популација.

1.0. У раду је представљен појам „живог језика“, језика који се реализује као непрекидно променљив систем средстава и који је познат његовим савременим корисницима. То је језик који се „гледа“ (писани језик) и који се „слуша“ (говорни језик званичне, официјелне и свакодневне употребе).¹ Биће разматран однос овог појма према сличним традиционално установљеним појмовима: савременим језиком, стандардним језиком и књижевним језиком, као и могућност одређивања корпуса „живог језика“ на хоризонталној равни: (просторној), социјалној и функционалностилској, као и на вертикалној (временској) равни. Показаће се да се увођењем појма „живи језик“ у лингвистичка истраживања решавају нека важна питања, а то је пре свега могућност одређивања и формирања репрезентативног корпуса савременог српског језика, као и могућност редовног праћења нових језичких појава на читавом простору говорника српског језика, што је посебно важно за садашње прилике територијалне дезинтеграције његових носилаца.²

1.2. На дијахроном плану може се говорити о живом језику различитих епоха.³ Тако се у историјском развоју савременог српског језика може издвојити више епоха, па је нпр. живи језик 19. века био заснован на народном, Вуковом језику, док је живи језик 20. века до 60-их година био заснован на писаном језику са узорима добрих писаца и образованих носилаца, а у најновијем периоду развоја за узор се узима језик медија. Нови живи језик, чији смо савременици, заснива се на стихији два моћна али супротстављена процеса: с једне стране нижег, некултивисаног језика а са друге језичког позајмљивања и терминологије (Скларевска 2008: 437).⁴

1 О недостацима говорног корпуса за испитивање фреквенције речи и дистрибуције вероватноћа граматичких облика и његовој предности за испитивање језичких специфичности различитих врста в. Костић 1999: XLI.

2 О историјату заснивања савременог српскохрватског језика в. Белић 1999: 42–47, а другачијем тумачењу тог историјата и о стварању савременог српског књижевног (стандардног) језика, о његовом историјском континуитету и о статусу српског језика после језичке дезинтеграције в. Ковачевић 2003.

3 О важности разликовања синхронијске и дијахронијске (историјске) равни у лингвистичком одређивању српскохрватског језика односно српског и хрватског језика в. Пипер 2004: 110–116.

4 О најважнијим карактеристикама корпуса који би обухватио данашњи савремени српски језик и који би омогућио праћење његовог развоја у условима територијалне дезинтеграције његових

1.3. Идеја „живе, пулсирајуће суштине језика“, заснована на антропоцентричним теоријама 80-тих год. 20. века, скренула је интересовање лингвиста са феномена језика, као апстрактног језичког система, на феномене језика у употреби, на језик који одговара индивидуалном језичком сазнању, језичкој личности, на феномене живог језика који се на плану функционисања реализује као језик појединца а на плану система као општи језички тип. Наиме, утврђено је да се статички, динамички и еволуциони аспекти језичког система реализују као инваријантне вредности у сазнању носилаца језика, у његовом менталном лексикону. Појам менталног лексикона као објективне мере језичког сазнања појединца разрађује А. Костић у својим радовима, позивајући се на савремена истраживања, која су показала да перцепција и продукција језика почива на побуђивању представа речи у менталном лексикону, а сама представа обухвата и значењске, и морфолошке и фонолошке карактеристике речи (Костић 1996: 6). Утврђено је да су речи у менталном лексикону организоване по фреквенци, тако да су представе фреквентнијих речи ближе улазу у лексикон, што доводи до њихове брже обраде. За обраду речи у граматичком и семантичком контексту било је неопходно увести нови параметар, а то је *праг побуђивања*, на основу чега је утврђено да високофреквентне речи имају нижи праг, што доводи до њихове брже обраде (нав. дело: 6–7).⁵

1.4. У вези са проблемом одређивања *језичке популације* (избора текстова из свих функционалних стилова за репрезентативан језички корпус), по А. Костићу, данас у корпусној лингвистици постоји консензус о томе да у репрезентативном корпусу морају бити заступљени следећи стилови: новински текстови, литерарна проза, научни текстови и у мањој мери поетски текстови (нав. дело: 3). По А. Костићу, садржај менталног лексикона може се сматрати *популацијом језичке праксе говорника* пошто је целокупно језичко искуство кодирано у облику прагова побуђивања лексема у менталном лексикону, односно у облику учесталости употребе дате речи. Тако, у вези са корпусом имамо две језичке популације, једна, идеално схваћена, обухвата сав писани (и говорни) језик, и она не може егзактно да се опише. О овој врсти корпуса, углавном, до сада је у литератури било речи и дискусија, и у вези с њим су отворани и решавани одређени проблеми. Друга популација, популација језичке праксе говорника, која укључује језичко искуство компетентног корисника језика, до сада у србистици није била предмет научних дискусија. Међутим, она је, како се показује у најновијим радовима А. Костића, лакше одредива и подложна је емпиријској провери, што је значајно за установљене критеријума који могу да послуже у евалуацији репрезентативности одређеног језичког узорка (нав. дело: 7). На основу својих истраживања и емпиријске провере А. Костић је дошао до закључка да је *репрезентативнији онај језички узорак који у већој мери пресликава језичко искуство комитентног говорника датог језика* (нав. дело: 8).

носилаца и о неким карактеристикама корпуса Математичког факултета Универзитета у Београду (који је заснован 15% на грађи из књижевних дела а 57% на грађе из штампе) в. Радовић–Тешић 2009: 248–251, а о репрезентативности електронског корпуса Ђ. Костића за већину стандардних потреба у изучавању језичких појава и њихове вероватноће у савременом српском језику в. Костић 1999: XXXIX.

5 О разликама репрезентативности узорака дневне штампе, литерарне прозе и поезије и о значају пресликавања односа вероватноћа у менталном лексикону који „не зна за функционалне стилове“ в. Костић 1996: 15–25.

2. Појам **живи језик** донекле се поклапа са појмом **савремени језик**, с тим што појам савремени језик није јасан, јер подразумева његово дискретно стање које се одређује неким временским периодом „од – до“, што је непримењиво за лексички систем и за неке друге појаве које трају у континууму у различитим хронолошки одвојеним језичким стањима. Зато и појам „савремени језик“ треба одређивати са социјално-психолошког аспекта, према томе у ком степену владају тим језиком савременици, просечни носиоци језика, а не на основу ограниченог хронолошког одреска. За савремени језик битан је појам синхронности, која се временски одређује *стањем динамичке уравниошежености језичког система*, а која се заснива на норми тог времена (исп. Белић 1999: 20, 28).⁶ Такво поимање синхронности показује системске везе и односе језичких јединица и даје могућност да се посматрају и описују у њиховој употреби (Скларевска 2008: 437). Сходно томе, савременом језику припадају они елементи језичког система који су неутрални у језику, који чине стабилно језгро система и који су познати савременицима; познати и у смислу да се могу „видети“ и „чути“ у свакодневном професионалном или разговорном језику (нав. дело: 438). Појам стабилности језичких појава, како показују најновија истраживања у радовима А. Костића, може се објективно процењивати, увођењем мерљивих величина: вероватноће, функције времена и прага побуђивања (Костић 1999: XXXIV–XXXV).⁷

3.0. Сложенији односи јављају се између појмова **живи језик**, **савремени језик** и **књижевни језик**.

3.1. Појам књижевни језик данас нема јединствено одређења у лингвистичкој науци. Није одређен однос књижевног језика према другим језичким идиомима на просторној и временској равни, према језику прошлог периода, према дијалектима и социјалним подјезицима, и зато нису јасне његове границе ни његова структура (Скларевска 2008: 438). То се види и у Белићевом разматрању феномена у вези са књижевним језиком, уз чије јединство истиче не само варијантност српског, српскохрватског језика у смислу источне и западне варијанте, него и друге територијалне књижевне идиоме или стилове омеђене ужим или ширим границама и обележене одређеним специфичностима. Тако он представља специфичности дубровачког књижевног језика, босанског књижевног језика или стила и београдског књижевног језика или стила (Белић 1999: 115–125). Одређење појма књижевног језика по Прашкој школи, а и по каснијим допунама,⁸ нејасно је и противуречно, што ствара велике тешкоће у дефинисању његовог корпуса за лексикографску и другу језичку обраду. Противуречност се, поред наведене варијантности, тиче и односа између захтева за кодифицираност норме и захтева

6 У основи стварања савременог српског књижевног језика, по Белићу, јесте живи језик Вуковог времена: „Вук ... је сматрао да језик оног поколења које ствара књижевни језик треба да буде у основици књижевног језика тога поколења“ (Белић 1999: 20).

7 „Лексичка флукуација у узorkу дневне штампе је далеко већа но што је то случај са литерарном прозом или поезијом. Чињеница да је подзорак дневне штампе, у корпусу Ђ. Костића, подељен на три временска сегмента која обухватају распон од десет година омогућава нам да испитамо степен лексичке флукуације у функцији времена и да utvдимo пропорцију лексичког фонда који је временски стабилан“ (Костић 1999: XLII).

8 Опште карактеристике књижевног језика по Прашкој школи: општенационални карактер (без регионалних и социјалних ограничења), кодифицираност норме, веза са ограниченим кругом носилаца (образоване особе), полифункционалност и стилистичка диференцијација – у мањој или већој мери допуњавају се другим карактеристикама: тенденција ка регламентацији, поливалентности, двојакост постојања: у књижевном или разговорној виду, у писменој или усменој форми (Скларевска 2008: 439).

функционалности и издиференцираности корпуса: први захтев подразумева строгост одабира, чистоту и неутралност корпуса, док други подразумева широк дијапазон функционалних и изражајних језичких средстава, који укључују с једне стране најниже лексичке слојеве, а с друге стране терминолошку лексику која, по правилу, не улази у корпус лексике књижевног језика. У противуречном односу су и делови дефиниције књижевног језика који са једне стране истичу његов општенационални карактер, а с друге стране његови носиоци се ограничавају на образовану популацију.⁹

3.2. Данас је и на друге начине доведено у питање јединство српског књижевног језика на целој територији простирања и то не само због његових регионалних варијанти прожетих дијалекатским и социолекатским цртама на свим језичким нивоима, него и због различите државне припадности савремених носилаца српског књижевног језика (Србија, Босанска федерација, Црна Гора и Хрватска).¹⁰ У оваквим условима развоја српског књижевног језика захтеви за неговање континуитета у појединим његовим областима, неопходног за одржавање јединства и стабилности књижевно-језичке норме, све су теже оствариви. У новонасталим друштвено-политичким околностима тешко је замислити могућност неговања континуитета књижевног језика у смислу прашке традиције, чак и у теорији а још мање у прагматици граматичарске активности која би се, по Ж. Станојчићу, заснивала на језику најбољих писаца, и то у прозној реализацији, уз фрагментарно узимање у обзир још публицистичког и научног стила (2009: 19).

3.3. Увођење појма „модерности“ и у сферу граматичарске делатности и у сферу корпуса на коме би се ова делатност заснивала, у постбелићевском периоду развоја србистике, не решава наведене проблеме у најновијем развоју савременог српског књижевног језика. То као да има у виду и Ж. Станојчић, јер истиче да би свођење корпуса књижевног језика на корпус модерних писаца у неком времену имало смисла само ако се појам модерности не би одређивао временским периодом „од – до“, него *видљивим* променама у језику (нав. дело: 20–21, истакла С. Р.)¹¹ (видљивим за савременике тих језичких промена односно за језичко знање носилаца живог језика). За неговање континуитета, по Станојчићу, треба наћи праву меру, која би обезбедила еластичну стабилност норме у духу Белићевог учења. У новијим истраживањима антрополошког усмерења права мера континуитета и стабилне еластичности у развоју језика одређује се језичким знањем савремених носилаца језика, језичке личности, његовим менталним лексиконом (в. т. 1.3), што се у интерпретацији М. Ивић јавља као „појавни вид језика који је најмасовније усвојен и најверније одсликава просечне језичке навике средине“ (Ивић 1995: 334).

9 О поимању књижевног језика и његовом односу према стандардном језику у лингвистици нашег времена в. Станојчић 2009: 21.

10 О могућој угрожености савременог српског језика у новом миленијуму због различитих облика његовог смањивања и сужавања неких сфера његове употребе в. Пипер 2004: 34–49.

11 Значај синхронизације у развоју савременог односно живог језика показан је у поимању развоја књижевног језика Ж. Станојчића, који запажа да се у периоду од 1945. до 1995. очувала вуковска широка база народних новоштокавских говора, при чему истиче еволуирање и самог појма „народ“ и „народни“: „многа је сложенија сад „народ“, па је и његов језик сложенији него што је био пре посматраног периода, а поготову је сложенији сада него што је био у Вуково време“ (нав. дело: 26).

3.4. Континуум стабилности језичких феномена подложен је социјалном утицају, али неједнако у свим језичким стиловима, па се и степен варијабилности између функционалних стилова може узети као индикатор стабилности језичких феномена (Костић 1996: 25), што се мора имати у виду при одређивању репрезентативности узорака различитих стилова.¹² Утврђено је да је репрезентативнији онај узорак који у већој мери пресликава односе у говорној комуникацији. Пошто су нпр. научни текстови веома удаљени од свакодневне комуникације, може се очекивати да не буду репрезентативни ни на нивоу лексике ни у неким аспектима морфологије. Корпус штампе је репрезентативан за аспект лексике, али није репрезентативан за глаголска лица пошто је деперсонализован. Тако се показало да је за апроксимацију вероватноћа најрепрезентативнији узорак узет из говорног језика, али је формирање корпуса говорног језика повезано са великим тешкоћама у анотацији и прецизном кодирању социјалног контекста у коме се одвија комуникација (нав. дело: 26–27).

3.2. Термилошки, у најновијем развоју језика, много је лакше одредити појам **стандардни језик**, под којим се подразумева кодифицирана форма националног језика која се употребљава у широком кругу носилаца у виду правила његове употребе на граматичком и правописном плану (Скларевска 2008: 440). Појам стандардног језика на лексичком плану није тако јасан него је разливен и помешан са другим језичким идиомима. То потврђује већ установљену чињеницу да је лексика најподложнија социјалном утицају и у највећој мери варира у зависности од социјалног, културног и временског контекста (в. т. 3.4. и нап. 7). Зато стандардни језик не може бити објекат лексикографског описа, него се узима као основа, оријентир у заснивању речничког пројекта и у одређивању његовог корпуса. У лексикографском опису представља се динамика развоја и промене у лексичком систему, што превазилази границе стандардног језика, али што омеђује границе живог језика са његовим актуелним књижевним идиомом и његовим народним говорима.¹³ Тако ће у лексикографском опису живог језика бити представљен књижевни, а не стандардни језик, са њему својственом динамиком, коју је запазио и А. Белић: „Књижевни се језик и сам речнички стално развија. Као што добро знају они који посматрају *живош језика*, у њему је све у сталном кретању ... У сваком случају, књижевни и народни језик заједнички сарађују на речничком развоју *савременог књижевног језика*“ (1999: 35, истакла С. Р.). Језик описан у дескриптивном речнику у целини јесте језик живе употребе на социјалној, културној и историјској равни.

Литература

Белић 1999: Белић, Александар, *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, осми том, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Ивић 1995: Ивић, Милка, Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик, *Стојан Новаковић – личности и дело*, Научни скуп, САНУ, Београд, 331–335.

Ковачевић 2003: Ковачевић, Милош, *Српски језик и српски језици*, СКЗ – БИГЗ, Београд.

¹² О стиловима који су подложнији социјалним утицајима в. Костић 1996: 26–27.

¹³ О терминима стандардни и књижевни језик у називу српског језика и о њиховој употреби у светлу опште теорије стандарда в. Пипер 2004: 60–72.

Костић 1996: Kostić, Aleksandar, Representativnost jezičkog korpusa i mentalni leksikon, LEP saopštenje, br. 39, Filozofski fakultet, Beograd, 1–32.

Костић 1999: Kostić, Aleksandar, Reč priređivača, Đorđe Kostić, Kvantitativni opis strukture srpskog jezika, Frekvencijski rečnik savremenog srpskog jezika, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju Filozofskog fakulteta, Beograd, VIII–LIX.

Пипер 2004: Пипер, Предраг, *Српски између великих и малих језика*, Друго допуњено издање, Београдска књига, Београд.

Скларевска 2008: Скларевская, Г. Н., Современная русская лексикография: достижения и лакуны // *Теория и история славянской лексикографии*, Научные материалы к XIV съезду славистов, ред. М. И. Чернышева, Москва, 2008, с. 427–463.

Станојчић 2009: Станојчић, Живојин, За континуитет у развиту књижевног језика, *Српски језик XIV /1–2*, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика Београд, Београд, 19–28.

Тешић–Радовић 2009: Тешић–Радовић, Милица, *С речима и речником*, Учитељски факултет Универзитета у Београду, Београд.

“LIVE LANGUAGE” CORPUS AND ITS SIGNIFICANCE FOR THE STUDY OF LINGUISTIC PHENOMENA

Summary

The paper represents the term “live language” as the language familiar to its contemporary users, the language which is ‘seen’ (written language) and which is ‘heard’ (spoken language of formal, official and everyday use). By comparing this term with traditionally established terms – contemporary language, literary language and standard language – its more operative use in forming and determining a representative corpus of the Serbian language was demonstrated, as well as in the regular monitoring of new linguistic phenomena in the entire Serbian-speaking area, which is of utmost importance for its contemporary status where the territorial and national disintegration occurs.

Stana Ristić